

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

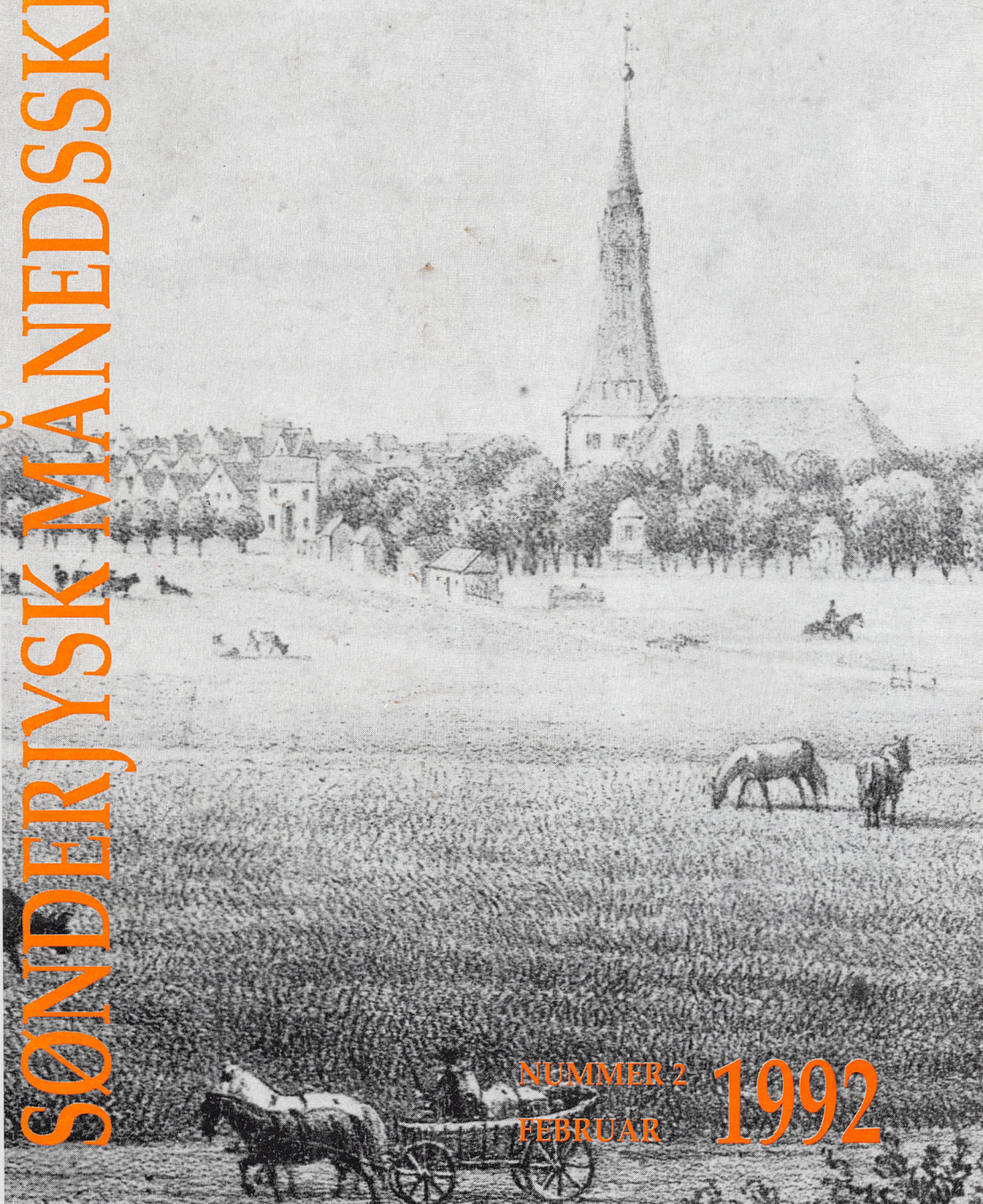
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 2
FEBRUAR

1992

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

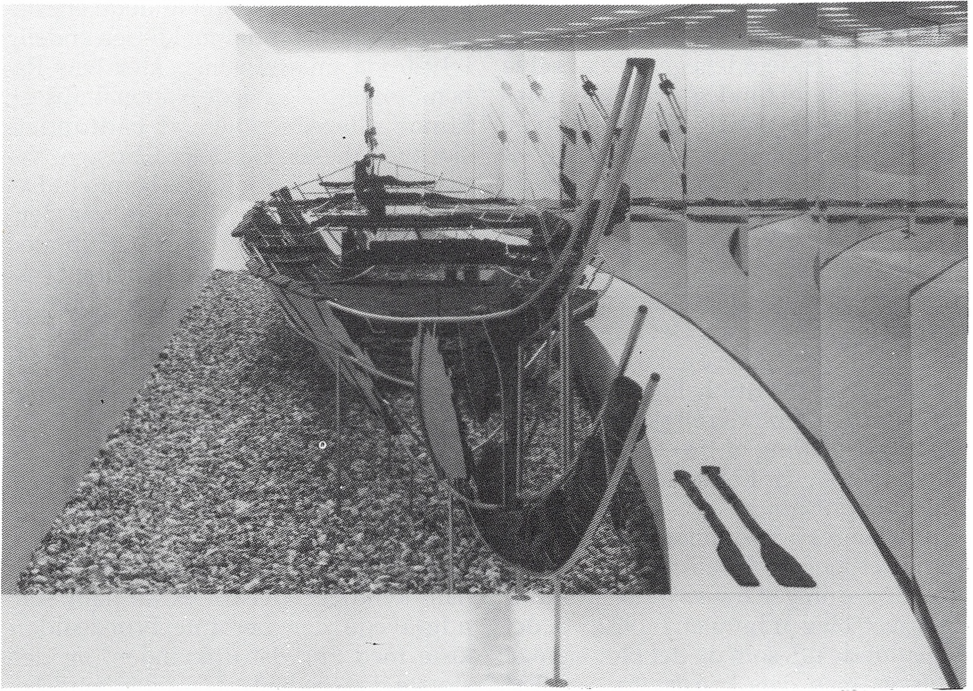
Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Aabenraa Bogtrykkeri

I dette nummer:

- Hjortspringbåden - Nordeuropas ældste plankebyggede fartøj* 43
Arkæologen Flemming Rieck fortæller om udgravningen af det ældste egentlige fartøj fra Nordeuropa, og om hvordan det blev til et af klenodierne i Nationalmuseets oldtidsudstilling.
- Fra sprogkampens slagmark - fysikus F. F. Ulriks breve fra Tønder 1854 til A. F. Krieger* 47
Peter Kr. Iversen, Aabenraa, tegner et portræt af fysikus F. F. Ulrik i Tønder og hans arbejde for danskheden i tiden mellem de slesvigske krige.
- Kveller - en nyttig plante* 55
V. J. Brøndegård fortæller om en lille uanselig plante - kveller - som er en vigtig allieret for mennesket ved indvinning af frugtbar landbrugsjord i marsken.
- Rettelse* 58
I månedsskriftet side 12 er der kommet et forkert stednavn ind i en billedtekst.
- Set og sket i Sønderjylland - grænselandskronik* 59
John Pedersen, Rødding, bringer sine kommentarer til aktuelle begivenheder i grænselandet de sidste måneder af 1991.
- Det sker - på nordslesvigske museer* 68
Museernes arrangementer i februar-marts - samt en historie om en helt speciel vejrmænd, der blev skænket til Museet på Sønderborg slot.
- Bognyt* 70
Nye bøger - især fra et forlag i Husum, der udgiver mange lokalhistoriske bøger.
- Bagsiden om forsiden:*
Tønder - idyl og brydninger mellem de slesvigske krige 72
Ingolf Haase, Møgeltønder, giver et indtryk af de nationale forhold i det Tønder, som fysikus Ulrik skildrer i sine breve til A. F. Krieger (side 47-54). Tønder lå dengang, som det ses af forsidebilledet, skarpt afgrænset i det flade landskab.
- Forsidebilledet er et udsnit af en litografi fra 1856 på grundlag af en tegning af A. Chr. Pedersen. Tønder er set fra syd. Endnu ses byens Sønderport bag broen over Vidåen, der er kranset af alleer af træer. Kristkirken med det store tårn er dengang som nu det, der - allerede på lang afstand - mest markant viser sig for den tilreisende. De gode marskjorder rundt om byen blev udnyttet til græsning af kreaturer. Efter prospekt med ialt 17 fotografier fra Tønder, udgivet af F. Drøhse, Tønder. Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune.*

Nationalmuseets flagskib - den nyopstillede Hjortspringbåd. Fot. H. Helmer-Petersen.

Hjortspringbåden

Nordeuropas ældste plankebyggede fartøj

Af FLEMMING RIECK

Fra den lille Hjortsping Mose syd for Svenstrup på Nordals stammer et af Danmarks mest bemærkelsesværdige oldtidsfund: resterne af en ca. 2300 år gammel krigskano, som er ikke mindre end det ældste egentlige fartøj, der kendes fra Nordeuropa. Foruden båden fandtes i mosen en stor mængde mere eller mindre itubrudte våben, og fundet er derfor blevet tolket som et krigsbytteoffer på linie med tilsvarende fund fra Nydam på Sundeved, Thorsbjerg i Angel og Ejsbøl ved Haderslev.

Naturligt nok har båden siden udgravningen i 1922 været genstand for betydelig ar-

kæologisk interesse; senest har nyopstillingen på Nationalmuseet affødt fornyede undersøgelser og forskning. Her fortæller Flemming Rieck fra Nationalmuseet om nogle af de mange problemer, der gennem tiderne har knyttet sig til dette enestående fund.

Den båd, som ca. 350 f. Kr. blev ofret i den alsiske mose, var ikke nogen helt ny båd. Adskillige steder kan der på de tynde lindetræsplanker ses spor efter reparationer. Især bådens brede midtparti har åbenbart været udsat for skader under sejlads - her ses de fleste reparations-

spor. Det er vanskeligt af afgøre, om der ved selve offerhandlingen er foregået mere omfattende ødelæggelser af selve båden. Mange af fundets øvrige genstande er bevidst beskadigede, før de blev ofret i mosen, bl. a. er sværdene og en del af spydspidserne gjort ubrugelige ved sammenbøjning. Nær bådens nordende lå et parti af plankerne skævt i forhold til resten af plankernes forløb. Et parti af bådsiden er vredet næsten vinkelret på bådens længderetning. Det kan skyldes en bevidst ødelæggelse af fartøjet, inden det blev overgivet til helligmosen, men det kan også blot være resultatet af en naturlig omlejring af træet, efter at surringerne, som har holdt båden sammen, er gået i opløsning.

Det langvarige ophold i mosen har forandret meget på bådtræet, bl. a. ved en nedbrydning af træets indre struktur. Da træet blev udgravet i 1922, så det nogenlunde ud, som da det blev sænket i mosen, men dets konsistens var blød og svampet, Dette har naturligvis vanskeliggjort optagningen af de enkelte partier af båden. Flere af udgraveren Gustav Rosenbergs breve indeholder bemærkninger om træets tilstand: »Træet er saa blødt som Tørven der omgiver det, og gennemvokset af et utal af Trævlerødder, som vi må overklippe under Afgravningen«.

Den tørvegravning, som er foregået i den lille mose, har også voldt bådtræet ubodelig skade. Allerede i oldtiden, før bådens ofring, er der blevet gravet tørv i mosen, og disse gamle bløde partier i mosen har påvirket den senere nedlagte båd.

Båden har således været i kraftigt forfald, da tørvegravningerne i 1880erne førte til meget alvorlige ødelæggelser af fundet. Op imod 60 % af bådtræet endte i de alsiske kakkellovne, og det eneste positive man kan sige om denne tørveproduktion er, at det var den, som førte

arkæologerne på sporet af dette enestående fund. Da fundanmeldelsen endelig i 1920 via museumsinspektør Jens Raben, Sønderborg, nåede Nationalmuseet, kunne allerede noget af bådfundets skæbne aflæses. Gårdejer Christen Nymand havde overfor Raben berettet: »Det har været omkring 1880, jeg var dengang en større Dreng, og jeg hjalp med Tørvegravningen. Derved kom et Stykke Træ frem paa en ca. otte Mtr. Længde og det kunde ligne Siden af en Baad. Vi skar Planken i Stykker og tog den op. Træet er blevet tørt og brugt til Brændsel.«

Rosenberg var utvivlsomt en af de dygtigste udgravere Nationalmuseet nogensinde har haft. Hjortspringfundet er ikke det eneste betydelige oldtidsfund, som er blevet frempræpareret under hans kyndige ledelse. Det var ham, som udgravede den berømte bronzealderkiste med Skrydstrupkvinden, og den største danske bådgrav - vikingetidsbegravelsen fra Ladby - som indeholdt aftrykket af et vikingeskib og mangfoldige gravgaver, har han ligeledes forestået udgravningen af.

Alligevel må vi antage, at også selve udgravningen og bjærgningen af det meget skrøbelige træ har medført nye skader på Hjortspringbåden. Rosenberg har ikke været istand til at gennemføre det store manuelle udgravningsarbejde alene, og mindre talentfulde udgravere end han kan let have forvoldt skade på bådtræet. Udgravningsstyrken har været meget skiftende i de to år undersøgelsen stod på - mange af inspektørerne fra Nationalmuseet har deltaget, en gruppe arbejdsmænd fra den nærliggende landsby Svenstrup har medvirket, og endelig har en gruppe gæsteudgravere taget del i undersøgelsen. At det af og til har været en meget sammensat styrke, fremgår bl. a. af Rosenbergs notits om en af gæsterne: »Hr. v. Stein Callenfels bor her på

Fra udgravningen i Hjortspring mose 1921. Fot. Nationalmuseet.

Guderup Station i et af Familiens private Værelser og synes at befinde sig godt derved. Han gaar til Mosen i Tropedragt og nøgne Fødder.« Mon ikke lokalbefolkningen har haft noget at snakke om i disse dage?

Udgangspunktet for det videre arbejde med bådfundet fra Hjortspring har altså allerede ved gravningens afslutning i 1922 været meget mangelfuldt. Store dele af båden var helt væk, andre dele omformede som følge af det langvarige ophold i mosen, og andet beskadiget som følge af tørvegravning og udsat for de påvirkninger, som udgravningen og transporten til København betingede.

Den efterfølgende konserveringsproces blev også problematisk. Konserveringen med alun kombineret med ustabile klimaforhold i udstillingslokalet kom i de følgende årtier til at have meget alvorlige virkninger på båden. Meget af træet blev sønderdelt i det indre som følge af udkrystallisering af alun, og i

1960erne blev båden nedtaget og omkonserveret. Nu er den atter - takket være en storslået økonomisk hjælp fra foreningen »Nationalmuseets Venner« - at se i et klimastyret lokale, understøttet af moderne materialer og behandlet med konserveringsmidler, som gerne skulle bevare den nuværende tilstand uændret fremover.

Men som det tydeligt fremgår af den her givne gennemgang af bådens henfaldsperiode, kan det idag være vanskeligt at gøre nye iagttagelser på det stærkt ødelagte fartøj. Rosenberg og den norske skibsingeniør Fr. Johannesen havde et langt »friskere« materiale at studere, og derfor må deres rekonstruktion naturligvis tillægges stor vægt ved vurderingen af bådens oprindelige udseende. Det er da også Johannesens linietegninger, som i det store og hele i dag kan aflæses i de rustfri stålrør, som udgør det nye udstillingsskelet for det omkonserverede bådtræ.

Enkelte steder har det dog alligevel været muligt at tilføje nyt til den udstillede båd. Ikke alle båddelene var bygget ind i den tidligere rekonstruktion, og det er lykkedes for konservatorerne, at finde dele af bådens bundplanke, som man ellers troede helt manglede. Bundplanken har været lidt tykkere end sideplankerne, men har været jævnt rundet i tværsnit. Kanoen har været kølløs.

I forbindelse med løftingen - den platform som findes bagerst i båden, rorgængerens plads - er det lykkedes at finde frem til en del af den tværunderstøtning, som har holdt løftingspladerne oppe. Understøtningen er idag kun bevaret som en lille rektangulær bjælkestump, som har været bygget sammen med et ribbestativ, som har siddet ved løftingens forkant. En nytolkning af to ornamenterede træstykker foreslås også i den nye rekonstruktion. Stykkerne er »ulvetandsornamenterede«, og det største af dem kan have haft form som et dobbeltsæde. En anbringelse af dette fornemte ornamenterede sæde på løftingens forkant evt. fastgjort til den førnævnte tværbjælke er en oplagt mulighed. Det andet og mindre af de ornamenterede stykker kan så have siddet på løftingens bagkant.

Selve løftingen sidder anbragt højere i den nuværende opstilling, end det er foreslået på Johannesens tegninger. Her må der foreligge en fejl i de gamle rekonstruktionsopmålinger. Pladen er nemlig bredere end opgivet af Johannsen.

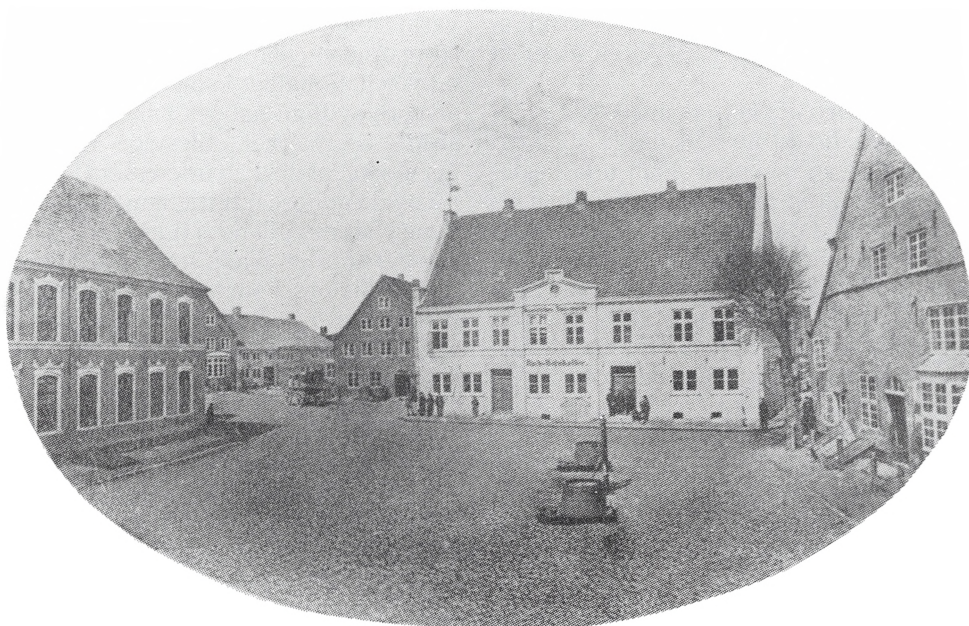
Der har, siden bådfundet første gang blev publiceret udførligt af Rosenberg i 1937, været en del diskussion om, hvorledes de kløftede stævnstykker og selve bordplankerne har været sammenføjede. Johannesens rekonstruktionstegninger viser, at bordplankerne efter hans opfattelse har været fæstnet på stævnklodsernes indersider. Dette modsiges dog af nye iagttagelser. Såvel på stævnklodser-

nes ydersider som på indersiden af enden af flere bordplankefragmenter ses rester af tætningsmiddel, og dette må tolkes derhen, at bordplankerne har været fæstnet til stævnens ydersider. Dette er også den naturlige måde for en bådebygger at løse en sådan sammenføjning på.

Bådens mest karakteristiske træk, de lange snabler for og agter, har der ikke været grundlag for at ændre. Deres tilstedeværelse er dokumenteret med sikkerhed i begge ender, kun deres facon og længde er behæftet med en vis usikkerhed. De er altså ikke, som nogle har hævdet »opfundet« af Rosenberg udfra skibsbilleder på bronzealderens helleristninger.

Mange steder i Hjortspringpublikationen omtales bådens tætningsmateriale som harpiks. Materialet er anvendt til tætning af såvel hullerne i kanterne af de sammensyede bordplanker, som til tætning af sammenføjningerne ved stævne og endelig i forbindelse med reparationerne. Det er ved en ny analyse lykkedes konservator Kirsten Jespersen, Nationalmuseet, at påvise, at tætningsmaterialet ikke er harpiks, men derimod snarere et animalsk fedtstof. Materialet indeholder også linolie, hvilket kunne tolkes derhen, at man har behandlet båden ved påsmøring af linolie, mens den var i brug.

Også efter genopstillingens færdiggørelse arbejdes der videre med at studere de konstruktive detaljer i fartøjet, og med at dokumentere eventuelle mangler i den gennemførte rekonstruktion. Samtidig er der i Svenstrup blevet dannet et »Hjortspringbådens Laug«, bestående af en gruppe interesserede folk, som har sat sig det mål at bygge en kopi af den elegante krigskano i fuld størrelse. Det bliver lærerigt, at følge dette arbejde i de kommende år.

Torvet i Tønder ca. 1870. Til højre det endnu bevarede sengotiske gavlhus fra ca. 1520, midt for Rådhuset, opført 1643-47, gavlhuset til venstre for rådhuset den såkaldte »Humlekærre«. Fot. Lokalhistorisk Arkiv for Tønder kommune.

Fra sprogkampens slagmark

- fysikus F. F. Ulriks breve fra Tønder 1854 til A. F. Krieger

Af PETER KR. IVERSEN

Efter afslutningen af den første slesvigske krig i 1851 rejste mange præster, lærere og andre embedsmænd fra Kongeriget til Sønderjylland for her at være med til at styrke dansk sprog og kultur. Nok havde man sejret på slagmarken, men skulle sejren fastholdes, måtte også den tysktalende del af befolkningen »vindes for den danske sag«.

En af disse embedsmænd var lægen F. F. Ulrik fra Hobro, der fik embede i det overvejende tyske Tønder, hvor han med glødende lidenskab søgte at fremme danskheden. Genem uddrag af Ulriks breve til den køben-

havnske jurist A. F. Krieger tegner Peter Kr. Iversen, Aabenraa, her et portræt af Tønderlægen og hans arbejde.

Ferdinand Frederik Ulrik var født i København i 1818, blev student i 1835 og tog lægeeksamen i 1840. Et par år var han derefter kandidat på Almindeligt Hospital i København, hvor han imidlertid fik tuberkulose og ligeledes blev smittet med tyfus. For at genvinde sit helbred søgte han bort fra hovedstaden og nedsatte sig i 1842 som praktiserende

læge i Hobro. Han genvandt sundheden, og døde først i 1917 i en alder af knap 99 år.

Ved siden af sin praksis fik han i Hobro også tid til at beskæftige sig med offentlige anliggender. Han udarbejdede og offentliggjorde et forslag til en reform af det danske sundhedsvæsen, som i de følgende årtier fik betydning i debatten om dette spørgsmål. Direkte i politik blandede han sig i 1852, da han formåede den kendte jurist og nationalliberale politiker A. F. Krieger til at opstille som kandidat til folketingsvalget i Mariagerkredsen, dog uden at han opnåede valg. Ulrik har måske kendt Krieger fra studenterårene, men noget nært bekendtskab eller venskab har der tilsyneladende ikke været tale om, idet de i deres indbyrdes breveksling holdt strengt på formerne.

Ulrik var meget interesseret i udviklingen i Sønderjylland, og det var ikke for at forbedre sine indtægter som praktiserende læge, at han 1854 søgte og fik stillingen som fysikus, dvs. embedslæge i Tønder. Næppe var han tiltrådt stillingen her, før han benyttede sig af sit bekendtskab til Krieger. Ligesom Ulrik var han meget interesseret i det sønderjyske spørgsmål, og et par år senere kvitterede han sit juridiske professorat til fordel for stillingen som departementschef i det slesvigske ministerium. Ulrik havde i begyndelsen af marts måned 1854 aflagt besøg i København, måske for at takke for udnævnelsen til fysikus i Tønder og havde ved den lejlighed haft i tankerne at aflægge Krieger en visit, men det var ikke blevet til noget. I stedet sætter hans sig den 22. maj 1854 til sit skrivebord og skriver en lang redegørelse om forholdene i Tønder, altså kun nogle få måneder efter at han var kommet til byen.¹⁾

Indledningsvis konstaterer han, at de begge, Krieger og han »mødes i samme

varme følelse og iver for det danske folks store opgave, nemlig at sikre vort sprog og vor nationalitet i sine berettigede og af vore sydlige naboer hårdnakket bestridte enemærker i Slesvig.« Han mener derfor, at det kan interessere Krieger nu og da at høre lidt fra ham om tilstandene i Sønderjylland: »thi så meget indser jeg, at uden hjælp fra kongeriget og hvis det ikke ser sig i stand til af befri os fra det mareridt, der lammer den danske sag, vil de bedste kræfter lidet eller intet kunne udrette hernede.«

Han beretter derefter om forholdene i Tønder. »Tønder er trods tyskhedens vedholdende bestræbelse en så dansk by som nogen i hertugdømmet. Fortyskelsen ligger endnu kun aldeles uden på, det er kun de såkaldte gebildete Leute, der til stads taler tysk, meget få af princip til deres børn ellers med undtagelse af de nyligt sydfra indvandrede taler de alle dansk i deres hjem og når de kommer i affekt, selv i det højtideligste optog dansk. Selv de indvandrede tyske, der har været her i nogle år, taler dansk, hvilket de nødes til at lære for deres nærings skyld.«

Ulrik harcelerer lidt over, at amtmand Reventlow²⁾ for tre år siden har beordret alle gadeskilte med undtagelse af tre påmalet tyske navne, uanset at alle kun anvender de danske gadenavne. Derefter omtaler han byens skole- og kirkeforhold: »Skoleundervisningen har naturligvis været helt tysk, og endnu er den det til dels i de øverste klasser. Ved kirken har der altid været en dansk præst og to tyske. Vor provst³⁾, skønt en dansk mand, prædiker hveranden søndag tysk og den anden tyske præst⁴⁾, der er dansk præst i landsognet, der har sit eget kapel⁵⁾, hveranden søndag, den danske præst⁶⁾ hver søndag skiftevis i dansk højmesse og aftensang. Her er altså intet vundet, uden at den danske præst også virkelig prædiker dansk.«

Fysikus Ferdinand Frederik Ulrik (1818-97) fotograferet med sin hustru og syv børn, ca. 1865. I 1864 forlod Ulrik Tønder og blev læge i København, hvor han bl. a. var medstifter af Lægeforeningens Boliger i 1865. Fot. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Ulrik er utilfreds med, at der kun er enkelte danske embedsmænd. Der er, til skade for den danske sag, ansat en del tysktalende fra Holsten og det sydlige Slesvig. Danskheden har derfor også været vigende i den sidste tid og skylden for denne udviling må tilskrives »højere vedkommende her og andetsteds.« Hermed tænker han især på amtmand Reventlow. Tysk uddannede advokater har således let kunnet få bestalling, medens danske ikke har kunnet få det, til trods for at der er stor trang herfor.

Seminariesagen har også Ulriks interesse. Den tyske forstander⁷⁾ og hans elever er til skade for danskheden. Eleverne bor til leje hos byens småfolk eller er huslærere i de tysksindede familier og

de bidager derved til at demoralisere og desorientere befolkningen. Seminarieelevernes antal er ganske vist kun ringe, da seminariets fremtid endnu ikke er afgjort, men de er dog nok til at udøve ubodelig skade. Derfor plæderer Ulrik kraftigt for, at der placeres et dansk seminarium i byen i det »folkerige næsten udelukkende danske amt«, og han mener ikke, at man behøver at ængstes for, at byen skulle kunne »demoralisere« seminaristerne, når der blot blev ansat en dygtig forstander, som ved hjælp af de danske embedsmænd og de ikke så få »temmelig pålidelige elementer i befolkningen« kunne modvirke dette. Han nærer stor tillid til, at en dygtig seminarieforsstander i kraft af sin stilling kunne få en velsignelsesrig indflydelse ikke blot

i byen og amtet, men på danskhedens stilling i hele Slesvig. Han er derfor skuffet over, at departementschef A. Reagenburg ikke allerede har fået denne sag gennemført, og havde han kendt ham personligt, ville han have taget sig den frihed at skrive til ham herom.⁸⁾

Løvrigt mener Ulrik, at man har forsumt at være opmærksom på vestkystens forhold, hvor danskheden dog trænger mest til støtte overfor tyskheden. »Her er danskheden støttet, og det lige ned til Husum, af en ikke ubetydelig indvandring af den tjenende klasse fra Nørre Jylland, af et frodigt handelssamkvem med Nørre Jylland og til dels øerne, idet stude og svin afsættes til de fede græsgange her og køer opkøbes til mejerierne på øerne, og dog har man rykket sproggrænsen langt ned på det danske gebet«. I sogne i Kær herred er sproget blandet og i Viding og Bøking herred, hvor sproget i de nordlige sogne udelukkende er dansk, i de sydlige blandet, er kirke- og retssproget stadig tysk. Præsten i Nykirke Johs. E. E. Jensen har fortalt Ulrik, at han af sine sognebørn kun er blevet tiltalt på dansk. Ulrik har selv en tjenestepige fra Brarup i Kær herred, der har blandet sprog. Hun har gået i tysk skole og har senere tjent hos den tyske provst Ahlmann⁹⁾, hvor hun ikke talte dansk, men desuagtet taler hun et meget let forståeligt dansk, der dog er iblandet en del tyske ord som: Putzmacherin, Bäcker, Geschäft o. l., men på den anden side finder Ulrik hos hende en del gamle jyske i almindelig tale forældede ord som ble for lagen, lime for kost, jernkræmer for isenkræmer, fækød for oksekød.

Når folk, der kan lidt tysk, tiltaler såkaldte »gebildete Leute«, sker det uvilkårligt på tysk og Ulrik anfører som eksempel, at hans nabo, der ville bede om en tjeneste, først tiltalte hans kone på dansk og umiddelbart efter ham på tysk. Børnene taler, når de leger, indbyrdes

dansk, men når Ulrik går forbi, slår et par af de fremmeligste over i tysk, medens de andre formentlig af gode grunde tier. Det er rigtigt, når det siges, at befolkningen skammer sig ved sit gode danske modersmål. Derfor er det også hans opfattelse, at ligesom falsk forfængelighed og egen fordel har frembragt den tyske skal, så ville denne forsvinde i løbet af forbavsende kort tid, når byens store embedsstand fortrinsvis blev dansk.

Men det er en ulykke for byens danske, at den har »et overhovede« - og her tænker Ulrik igen på amtmand, grev Reventlow - som i hans øjne er danskhedens værste ulykke, hvad »enten hans bestræbelser i den ædle balancekunst hidrører fra politisk svaghed eller, hvad jeg er næsten mere tilbøjelig til at forudsætte af slesvig-holstensk trækthed«. Han, Reventlow, må have større indflydelse end man med rette kan formode, og hans uheldige indflydelse spores i alle vigtige spørgsmål. Ulrik begrundede dette med, at i intet andet amt er der så mange af oprøret kompromitterede præster, som endnu ikke har fået kongelig bestalling - endda i fuldkommen danske sogne. I et blandet sogn som Klægsbøl¹⁰⁾ prædikede der kun hveranden søndag, fordi præsten ikke vil eller kan prædike på dansk. Danske embedsmænd som f. eks. herredsfoged Kiær¹¹⁾ og tingskriver H. C. Refslund¹²⁾ chikaneres groft af amtmanden ved, at auktionsgebyrer, som de rettelig kan tilkomme, overlades til husfoged H. J. Lindenhan,¹³⁾ et af amtmandens »kreaturer«.

Sluttelig kommer Ulrik i sit lange brev ind på mere personlige forhold. Han er bekymret for sine børns undervisning. Han er ikke tilfreds med, hvad et reorganiseret skolevæsen kan byde, og han har ikke råd til at holde huslærer. Såfremt Krieger skulle være interesseret i at få oplysninger om et eller andet, stiller Ul-

Østerport i Tønder set udefra kort før nedrivningen i 1872. Lige indenfor byporten ses hospitalets bygning fra 1731, senere overtaget af seminariet. Fot. Lokalthistorisk Arkiv for Tønder kommune.

rik sig gerne til rådighed, men af forsigtighedsgrunde, da man kan vente sig alt muligt, beder han ham adressere brevene til hustruen.

Krieger svarer og takker allerede den 31. maj 1854 på det lange brev og beder Ulrik aflægge sig et besøg, når han engang kommer til København. Han vil gerne hjælpe Ulrik med oplysninger og vil også gerne have flere meddelelser fra Tønder. Og Ulrik er ikke sen til at benytte sig af dette tilbud, idet han allerede den 5. juni sender et nyt brev, da han som læge ikke har meget at bestille. Dette skuffer ham, da der ifølge oplysninger fra medicinalinspektør P. A. Schleisner, Flensborg, skulle være nok at bestille for ham som læge. Han oplyser, at han ikke har den helt store interesse for valget af de almindelige, deputerede til stæn-

derforsamlingen, som finder sted på den tid. »Anderledes er det derimod med de gejstlige valg i Tønder provsti. Også her har det ikke været godt at være langt fra de styrende, så at der iblandt provstiets 44 præster ikkun er 17, hvis bestalling har kongelig konfirmation og af disse vel et par enkelte, på hvilke der på grund af karaktersvag eller andre personlige forhold ikke med fuld tillid kan stoles. Valgkollegiet bestod således af tre præster fra de fuldkomne danske distrikter, et fra de blandede og to fra de tyske, alle konfirmerede eller siden krigen ansatte. I et af valgkollegiets møder blev der gjort indsigelser imod de ikke konfirmerede præsters optagelse på valglisten, af hvilke flere havde været under offentlig forhør og klandret for deres forhold under krigen. Da imidlertid de to

præster fra de tyske distrikter og den tredie fra de blandede, en alsinger af fødsel og vel dansk dannet, men ved et langt ophold hernede formodentlig noget påvirket fra tysk side stemte for deres optagelse, afgjorde greven som formand for valgkollegiet naturligvis den sag imod de tre dansktalende præster«. ¹⁴⁾ Ulrik anser det for en fejl, at man ikke har »udstillet« nogle enkelte, som har »blottet sig«, dvs. fraterniseret med slesvig-holstenerne under krigen. De ville derved lettere af deres kaldsfæller være blevet dømt til at have et plettet rygte og følgelig lettere kunne blive afskediget. Det kirkelige valgkollegiums uheldige sammensætning har ikke kunnet hindre de »tyske« præsters deltagelse i valget af den gejstlige stænderdeputerede og de 17 loyale præster har derfor overvejet ikke at deltage i valget, hvilket Ulrik dog er lidt i vildrede med, om det ville være klogt.

Han spørger derfor Krieger, hvad han mener om denne sag og beder om svar snarest, da valget skal finde sted den 19. juni. Han vil da muligvis kunne afværge de danske præsters nægtelse at deltage i valget. Han tilføjer dog, at man ikke mener, at flertallet af præsterne tør gennemføre et illoyalt valg, men vil stemme på provst Tidemand, hvilket Ulrik mener i mange henseender ville være uklogt, uden at han dog begrundet dette.

Han kommer igen ind på seminarisagen og udtrykker sin utilfredshed med professor C.A. Bahnsens ledelse af det. Der må ske en ændring i seminariets forhold, så at det i stedet for at virke hæmmende kan virke vækkende på byen. »Et par af seminariets lærere¹⁵⁾ virker nemlig tillige som lærere ved almueskolerne her i byen. De er naturligvis tyske og vanskeliggør derfor gennemførelsen af dansk undervisningssprog i skolen. Skoleinspektøren, pastor Dahl, har ved en måske mere kraftig end for-

ud planmæssig anlagt fremgangsmåde i dette forår gennemført dansk undervisning i enkelte hovedfag i alle klasser ved en før her ansat hjælpelærer. Men uagtet skolen her er forsynet med fire vist ret dygtige lærere, er den til min private store sorg en af de slettest organiserede, jeg kender. Der findes ingen fagfordeling her, hver lærer har sin klasse og de er strøet omkring på tre steder af byen, nogle i særdeles slette og usunde lokaler, nogle lærere er overlæssede med et stort børnetal, andre er meget ringe«.

I Hobro havde Ulrik kunnet lade sine drenge søge borgerskolen, men det kan han ikke bekvemme sig til her, selv om han ganske vist ikke økonomisk evner at holde en privatlærer for dem. Der kunne dog netop »for tiden... åbne sig en passende lejlighed til at gøre noget klækkeligt for skolevæsenet her, idet der nemlig bliver bygget en fattigforsøgelss- og arbejdsanstalt for byen ude på Gørrismark, (der afløser) det hidtil ved kirken beliggende fattighus; især hvis dertil (altså det gamle fattighus) kunne købes et dertil grænsende nabosted, ville der uden meget store bekostninger kunne erholdes et udmærket skolelokale tilligemed en tilskrækkelig stor tumleplads for børnene, som der nu ikke findes ved nogen af skolerne her«. Ulrik mener, at penge til indretningen af en skole i fattighuset skulle kunne skaffes ved salg af de gamle skolelokaler eller et par lærerboliger. Man savner blot en initiativrig mand til at få denne sag ordnet. Han regner ikke med, at skoleinspektøren, dvs. andenpræsten Johs. M. Dahl er egnet hertil for »dels besidder han måske ikke den fornødne sagkundskab, dels tør han vist næppe ifølge sin hele stilling her vente sig tilstrækkelig assistance fra oven«. Men det kunne være en opgave for den nye seminarieforstander, som her kunne »tjene sig sine sporer«. Ulrik mener, at Regenburg måtte kunne ordne

Tønder fattig- og arbejdsanstalt på Gørrismark, opført 1854, og i brug som fattiggård indtil 1937, idag nedrevet. Fot. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

denne sag, men han kender ham ikke personligt og anmoder derfor Krieger om at henvende sig til ham herom.

Også spørgsmålet om, hvem der skal have en stilling som advokat og notar i Tønder, interesserer Ulrik. Han har hørt, at amtshusets førstesekretær Chr. Alexander Nissen meget ivrig søger stillingen.¹⁶⁾ Han er efter sigende efter det slesvig-holstenske nederlag ved Fredericia kommet tilbage til Tønder med en dansk kugle i ryggen. Ulrik kan dog ikke ret forestille sig, at en forhenværende slesvig-holstensk frivillig skulle blive ansat af Carl Moltke, der var minister for Slesvig, og han spørger, om den juridiske professor Krieger ikke skulle kende en dygtig dansk mand, der kunne have lyst til at overtage stillingen, som af alle blev anset for at kunne blive »et meget ind-

bringende brød«. Der venter nogle sager, som kun kan betros en solid og loyal mand. Ulrik undskylder sig overfor Krieger med, at han nævner så deltaljerede sager, »men alt bliver jo småt i det små og jeg tror, at det kun er ved at have vor opmærksomhed henvendt på dette, at vi kan blive til noget stort«.

Sit brev af 5. juni 1854 slutter Ulrik med et par små sproglige anekdoter. Han spørger, hvad Krieger mener om ordet »karm«, som dog efter sigende skulle være ved at blive afløst af det tyske »Verdecke«. Gamle danske ord går side om side med radbrækket tysk. Bedeklokken ringes af »armenskølerne« og det er naturligvis ingen der ved, hvorfra det ord stammer. Men Ulrik kan forklare Krieger, at oprindeligt har de ældste elever i fattigskolen, Armenschule, haft forplig-

telsen at ringe med bedeklokken. Nu var det imidlertid lejede folk, der passede ringningen, og benævnelsen »armenskøler« var gået over på dem.

Krieger svarer på Ulriks brev den 27. juni 1854, men altså efter at det gejstlige stændervalg har fundet sted, og opfordrer ham til at fortsætte med planerne om en forbedring af det tønderske skolevæsen, mens han tilråder ham en vis tilbageholdenhed i spørgsmålet om besættelsen af de kirkelige embeder. Man har simpelthen ikke kvalificerede folk til at besætte dem, i fald de slesvig-holstensksindede skulle sættes på porten.

*

Som det fremgår af brevene fra Krieger til Ulrik, har denne da også fulgt opfordringen om at give yderligere orientering om de tønderske forhold, men disse breve synes hverken bevaret i Kriegers arkiv eller i kladde i Ulriks. Denne har fortsat haft opmærksomheden henvendt både på de små og de store sager og hans virke var i høj grad med til at sætte sit præg på udviklingen ikke blot i Tønder, men i hele Vestslesvig i tiden mellem de to slesvigske krige. I Tønder mindes han især for oprettelsen af et lille sygehus ved Østerport og for sin medvirken ved oprettelsen af en privat realskole. Og for de vestslesvigske egne i videre forstand havde han betydning som initiativtageren til oprettelsen af den danske avis Vestslesvigs Tidende, der begyndte at udkomme efteråret 1856.¹⁷⁾

Noter og henvisninger

1. Ulriks breve til Krieger er bevaret i kladde i hans eget privatarkiv i Rigsarkivet. Uddragene her er gengivet i tillempet moderne retskrivning.
2. Arthur Chr. Detlef Ludvig Eugenius Reventlow var amtmand i Tønder 1850-60.
3. O. W. Tidemann, provst i Tønder 1853-60.
4. C. E. Carstens, præst 1840-64, derefter provst til 1884.

5. Bedehuset i Emmerske.
6. Johs. Math. Dahl, archidiakon i Tønder 1851-61. Om ham og de kirkelige forhold i Tønder i mellemkrigsårene, se Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskipternes tid.
7. Chr. Aug. Bahnsen, forstander for seminariet 1829-55, derefter i Ekerneførde 1855-64.
8. Som ny forstander ansattes 1856 A. M. A. Kühnel, der blev afskediget 1864.
9. Michael Ahlmann, provst i Tønder 1830-52.
10. Friedr. Wilh. Matthiesen, præst i Klægsbøl 1843-56.
11. Chr. Albert Kiær, herredsfoged i Tønder og Højer herreder.
12. H. C. Refslund var 1853-67 tingskriver i Tønder og Højer herreder, 1856 inspektør i Rudbøl kog, 1857 tillige i Frederikskog.
13. H. J. Lindenhan var husfoged i Tønder amt 1852-57.
14. Den omtalte præst af alsingerfødsel var Chr. Christiansen, Medelby, født i Nordborg 1801. Han blev iøvrigt valgt af gejstligheden i Tønder amt som medlem af den slesvigske stænderforsamling 1854-63. Om ham se Holger Hjelholts afhandling i Sønderjyske Årbøger 1926, s. 1-77.
15. Der kan her være tænkt på Joh. H. Nissen, der blev afskediget som lærer ved seminariet 1854 og som lærer ved pigeskolen 1855, måske også Hans Clausen, der ligeledes blev afskediget fra seminariet 1854, men allerede 1853 var afskediget som økonom og lærer ved Vajsenhuset. Endvidere måske også på Claus Fr. Clausen, degn og regnemester, der også blev afskediget fra seminariet 1854. Jfr. Tønder Seminaristat, s. 16 og L. S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig, ca. 1814-1920, s. 483 og de enkelte biografier.
16. Nissen blev underretsadvokat i Tønder, men 1855 kom Ulriks senere så gode ven J. G. Gjesing som underretsadvokat til byen, 1858 udnævntes han til notar.
17. Se Hans Lunds artikel om Ulrik i Sønderjydsk Månedsskrift 1967, s. 305ff og Peter Kr. Iversen: Vestslesvigs Tidende. Blade af et blads historie. 1989.

Parti fra Tøndermarsken med rester af ældre diger og inddæmmede marskarealer. Fot. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Kveller - en nyttig plante

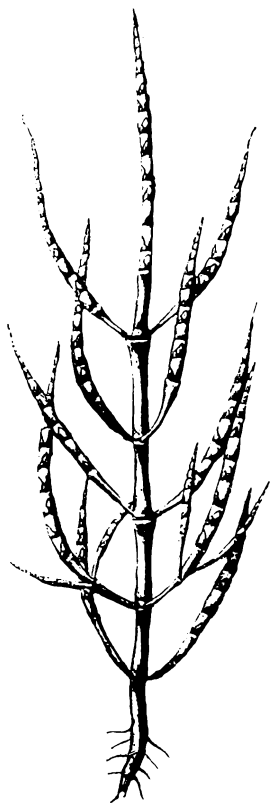
Af V. J. BRØNDEGAARD

Kveller er kendt som marskens pionerplante, der står yderst på vaden, hvor den er med til at holde på det frugtbare »slik«, når tidevandet trækker sig tilbage. Men den særegne plante har mange andre egenskaber. Man kan f. eks. fremstille soda og jod af den, og måske er det værd at prøve lidt syltede kveller, næste gang, der står lammesteg på bordet?

Havet er vor ven og fjende, det både tager og giver. Bølgerne nedbryder alle

kyster, ved Blåvand graver havet sig syd-fra ind bag klitterne. Under stormflodskatastrofer erobrede de det store landområder. Marsken er en af de få værdifulde gaver, vi fik til gengæld for alt, hvad det tog - eller rettere som vi langsomt fravristede det.

Hvor der bag kysten skete landsænkninger og havet kunne bryde gennem den ydre kystlinje og overskylle det lave land, der opstod marsken. Ved hvert højvande skyller havet ind over vaderne

medførende ler- og sandpartikler, som for en stor part stammer fra europæiske floders udløb. Selve havbunden er så ufrugtbar som en ørken. Men den slamagtige såkaldte slik bliver efter inddæmning og afvanding til landbrugsjord.

Det turde være almindelig kendt. Men næppe ret mange ved, at en lille uanselig plante var og er mennesket bedste allierede i denne fredelige generobringskrig - nemlig salturten (*Salicornia europaea*), bedre kendt som kveller og kvaller.

Navne

Navnet er lånt fra frisisk og plattysk og bruges nord for grænsen vistnok kun i det sydvestlige Jylland og Sønderjylland. Det hollandske dialektord *kwelder* betegner vadehavets forland, dvs. bæltet

der ikke mere helt overskylls men kun fugtes ved flod. Plantenavnet kveller er sandsynligvis beslægtet med tysk *quellen*, »vælde frem«, og med dansk *kvælde* »vælde, svulme«. I så fald blev ordet først brugt om en fugtig bund, hvor vand pibler frem for hvert skridt, og derfra overført til planten, som gror her.

Salturten hører til samme botaniske familie som bl. a. spinat, rødbede og sukkerroe. Slægten *Salicornia* har ca. 35 arter i Europa, Asien og Nordamerika.

Planten har ingen blade, bliver kun 5-30 centimeter høj og er en såkaldt sukulent med tykke, saftfyldte, leddelte stængler og ganske små primitive blomster. Den ligner en minikaktus uden torne og er faktisk en slags ørkenplante. Ligger et lag kveller på et fast underlag, og man træder på dem, høres en knitren, idet stængelledene sprænges. Køer og får æder begærligt den salte og saftige urt. Den indeholdte så meget salt, at man i mangel deraf har brugt den til konservering af kød.

Slægtsnavnet *Salicornia* blev dannet af latin *sal* »salt« og *cornu* »horn«: de udspærrede grene kan ligne hjortetakker, men også andre dyriske organer. Amerikanerne kalder dem bl. a. »kyl-lingetæer«, hollænderne »krabbeklør«, spanierne »marskskorpion«, tyskerne »hane-, due-, og kragefod«.

Marskens dannelse

Forudsætningen for landindvinding i Vadehavet er som nævnt bundfældningen af slik alt efter det lokale tidevands styrke og retning. Pæledæmninger og kratgærder anbragt langt fremme virker som klæg- og slikfangere, og der graves grøfter imellem dem. Slik'en fra grøfterne lægges på smalle bede, hvor det størkner. Så snart vandstanden ved gennemsnitligt højvande er 30-40 cm indfinder kvelleren sig som den første plante, hvor havbunden blottes under ebbe og hol-

Ebbe i vadehavet ud for Højer. Kratgærder (faskiner) og grøfter indrammer de såkaldte slikgårde, der er med til at fremme marskens dannelse. De spredte småplanter, som ses, er formodentlig kveller. Fot. F. Martinsen, Højer, i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

der sig tør i mere end tre timer. Planterne står altså hvert døgn nogle timer under tidevandet og vokser, hvor vandet under flod står næsten en meter over bunden.

Kveller-vegetationen fungerer som en si: i det roligere vand mellem planterne bundfældes slik'en lettere og hurtigere. Når ebben begynder, efterlader havet derfor mere af den frugtbare slam, end det ellers ville gøre. Et nylig inddæmnet stykke marsk (en kog) kan være tæt bevokset med trådnet, idet de talrige vidt forgrenede rødder fastholder aflejringen. Kveller står i selve frontlinjen, hvor mennesker slås med havet, og lader sig ikke skylle væk af den værste stormflod. Om efteråret skifter planterne ofte farve fra frisk mørkegrøn til blodrød.

Når havbunden er blevet marsk behøver man ikke at fjerne kvelleren. Den forsvinder af sig selv, thi den arbejder uafbrudt på sin egen undergang. Voksestedets niveau stiger med slikbedenes, og når det kommer så højt, at vandet ved middelhøjvande sjældent overskyller stedet afløses kveller af andre saltvandsplanter. Dens bittesmå linseformede frø kan med kroghår hæfte sig til sandkorn og alger, som havet ved højvande skyller op på andre voksesteder langs kysten.

Salt, soda og glasurt

Det lyder paradoksalt, at skibbrudne uden drikkevand dør af tørst omgivet af enorme vandmasser. Men havvandet indeholder meget kogsalt (natriumklorid),

og vore fordøjelsesorganer kan ikke skille ferskvand fra en opløsning med større saltholdighed end blodets. I tarmene suger saltvandet tværtimod ferskvand fra blodkarrene, så tørsten bliver endnu værre.

Havvandet er også giftigt for langt de fleste landplanter. Hvis de flyttes til marsken, nedsætter saltet deres cellers såkaldte tugortryk, som forsyner planten med vand, og de visner. Omvendt går saltvandsplanterne ud, hvis de flyttes til muldjord. Kveller er biologisk tilpasset sit miljø. Dens rødder har ekstra stor sugekraft, fordi saltet »binder« vandet til undergrunden. Uden blade har den en ringe fordampning, ellers ville solvarmen fjerne mere vand, end planten med alle anstrengelser kunne hente op i stænglerne. Cellerne er modstandsdygtige overfor saltet og den megen saft i de tykke stængler nedsætter koncentrationen af salt og således giftvirkningen.

Asken af brændt kveller indeholder indtil 75 procent kogesalt, 10 procent kalium, 5 procent magnesium, 3 procent calcium, desuden kiseltsyre, jod og brom. Af asken blev tidligere udvundet jod ved kyster i Normandiet, Skotland og Norge.

Når kveller brænder forbinder den udviklede kuldioksyd sig med natriumsaltene, og der dannes natriumkarbonat bedre kendt som vaskemidlet soda. I forrige århundrede blev der fremstillet store mængder soda af kveller, samlet og soltørret på strandbredder i Spanien og Sydfrankrig. »Sæben« der omtales i Bibelen var lavet af denne akse blandet med olivenolie. Garvere brugte asken til beredning af korduan, et fint gedeskinds-læder.

Navnet glasurt, i dansk litteratur kendt siden 1648, sigter dels til de skøre og halvklare, ligesom glasserede stængler og dels til anvendelsen i glasværker: plantens indhold af kogesalt fremskyn-

dede glasmassens smeltning. 1773 skrives: »På apotekerne fås af denne urt et aske- eller ludsalt tjenligt til at gnide på sorte og urene tænder for at få dem hvide igen. men det må ingenlunde komme på tankkødet efterdi samme fordærves og tager skade deraf.«

Syltet og kogt kveller

Frisk kveller er knasende sprød at tygge på, og mange synes den smager godt. Simon Paulli fortæller i sin Flora Danica 1648, at den her i landet plukkes om foråret og spises som asparges, hvorfor han mener, den burde kaldes uægte asparges. Halvandet århundrede senere (1796) er man »nogle steder i Danmark begyndt at spise den nedsyltet med peber og olie som det allerede længe har været i brug i Normandiet, England og andre steder«. Fra det østlige Frisland oplyses 1684, at kogt kveller med eddike og krydderier giver en sund salat, og 1784, at den syltet med eddike ligesom agurker spises til steg.

En engelsk bog om spiselige vilde planter, udsendt 1972, anbefaler at koge friskplukket kveller ti minutter i lidt vand. derefter ved sagte ild med smør og citronsaft, så er den meget velsmagen til fjerkræ og lammekød. Der blev serveret bl. a kveller ved prins Charles og Lady Di's bryllupsfrokost. Den sælges som pickle-plant (pickle = saltlage, eddike) på stadig flere østengelske torvepladser, og nogle barer og restauranter har den på menukortet.

Rettelse

I billedteksten i månedsskriftets januarnummer, side 12, er der sket en navneforveksling. Den flotte mankestol fra vikingetiden stammer fra Elstrup i Egen sogn og ikke fra Elsmark

Set og sket i Sønderjylland

Grænselandskronik

Af JOHN PEDERSEN

John Pedersen, der er lærer ved Rødding Højskole, har set på store og små begivenheder i grænselandet i oktober kvartal 1991.

Flygtningespørgsmålet optog megen spalteplass i danske og tyske aviser. Tyskland modtog i 1991 ca. 250.000 flygtninge, og det har skabt store politiske problemer, og problemer med overhovedet at huse dem. Et voksende fremmedhad kulminerede foreløbig i de første dage af oktober omkring årsdagen for den tyske forening. Unge fascister og ny-nazister overfaldt sagesløse fremmede.

Indkvarteringen af flygtningene gav rundt om i kommunerne nord og syd for grænsen anledning til borgermøder. Folkevalgte i Eggebæk, Jaruplund-Veding og Langballe afviste at lade et større antal flygtninge bosætte sig i deres kommuner. Formanden for SSW's Harreslev-afdeling, Anke Spoorendonk, forfægtede dog det synspunkt, at det er for billigt at afvise flygtningene. Man er nødt til at finde fælles løsninger, så der kan gives plads til dem, og »hvis ikke SSW skulle lægge sig i selen for de forfulgte mindretal, hvem skulle så?« (FLA 8/10). Hele spørgsmålet om flygtninge og specielt deres vilkår hænger nøje sammen med de historiske erfaringer, som bl. a. det danske mindretal har. Efteråret var dog kendetegnet ved diskussion og et vist opbrud i mindretalsarbejdet, hvor særligt de yngre presser på med nye provokerende spørgsmål.

Grænseforeningen, SSF og SSW.

Grænseforeningen har problemer med at forny sig i lyset af de senere års udvikling i Europa. Det fremgik af Grænsefor-

eningens sendemandsmøde 12.-13. oktober. »Unge mennesker spørger, om det virkelig er nødvendigt at opretholde foreningens store apparat«, »unge sydslesvigere opfatter sig i stigende grad som sydslesvigere fremfor danske eller tyske«, sagde formanden, Viggo Witt Hansen (FLA 12/10), og Charlotte Max Andersen fra Sorø føjede til, at »det hjælper ikke noget at byde på lange taler og foredrag. Hvis vore arrangementer er missionerende, så er der ingen, der gider komme. Mission hører en anden tid til, de unge mennesker lever i dagens Danmark - vi lever i fortiden« (FLA 13/10).

Var det ikke på tide, at foreningen løftede brillerne en smule og ikke kun koncentrerede sit arbejde om den dansk/tyske grænse, men også om grænser mellem sorbere, skotter og vestjyder, spurgte Niels Jørgen Ebbensgaard fra Frederiksværk. I det synspunkt blev han imødegået af Christian Mylin fra Esbjerg - »foreningen bør ændre navn til Slesvig. Så ved alle med det samme hvilken grænse, der er tale om« (FLA 14/10).

Ideen om at etablere et europæisk mindretalsinstitut ligger i god tråd med Ebbensgaards synspunkt, men Viggo Witt Hansen afviste det som unødvendigt - »det er nu engang vores opgave fortsat at skabe gode vilkår for vore mindretal, danske og tyske« (JV 13/10). I en tale ved Den tyske Dag i Tinglev under temaet »De nye perspektiver for mindretal i det nye Europa« undrede formanden for det tyske mindretal, Gerhard Schmidt, sig over Grænseforeningens afvisende holdning til et europæisk mindretalsinstitut. »Vi kan sikkert ikke løse

problemer overalt, men vi har muligheden, ja sågar forpligtelsen til at bidrage med erfaringer fra løsninger på mindretalsproblemer« (JV 3/11).

Man kan næppe direkte kopiere Bonn-København-erklæringerne fra 1955 og overføre dem til andre mindretal, men den dansk-tyske mindretalsmodel kan virke som inspiration til at sikre, det der bestemt ikke er en given ting i andre områder af Europa: Forfatningsmæssige, politiske, sociale og kulturelle anstændige vilkår for de nationale mindretal. I slutningen af november vedtog EF-parlamentet således en række demokratiske, juridiske og kulturelle garantier for de europæiske mindretal. Mindretalspolitik er kommet på den europæiske politiske dagsorden, bl. a. dette forhold har fremmet en åbenlys kritisk diskussion af specielt det danske mindretals situation.

En tværfaglig arbejdsgruppe med bl. a. museumsinspektør Jørgen Kühl, Danevirkegården, har taget initiativ til uden for de eksisterende sydslesvigske organisationer at drøfte mindretallets struktur og selvforståelse på et kritisk grundlag. »Formålet med arbejdet skal nyvægtes og nyfortolkes. Vi skal finde frem til, hvad der er værd at bevare af positive ting, og hvad der bør forkastes. Det skal ske i en åben dialog«. I tre punkter skitseres, hvad gruppen ønsker at diskutere:

1. Er de eksisterende strukturer og institutioner (herunder det politiske parti, avisen m. m.) tidssvarende?
2. Stemmer den enkelte sydslesvigskers selvforståelse med de nutidige institutionelle rammer og indhold?
3. Udelukker dansk og tysk altid hinanden? Er de nødvendigvis modsætninger? (FIA 19/12).

Der er her lagt op til en i høj grad eksistentiel diskussion af mindretallets stil-

ling på gruppens næste åbne møde i januar.

På SSF's landsmøde i Husum den 26. oktober var det slet ikke denne type spørgsmål, der prægede debatten. De mange deltagere og debattører koncentrerede sig om emner som det omstridte Harreslev-forsamlingshus-projekt, Flensborghus-planerne, gnidningerne mellem de lokale foreninger og Danevirkemuseet, SSF-formanden Heinrich Schultz' ja til at deltage i CDU's kommende landsstævne og så de økonomiske beskæringer i foreningens arbejde. Et andet af hovedpunkterne på landsmødet var valg af et nyt forretningsudvalg. Efter de nye vedtægter skulle der for første gang vælges et forretningsudvalg på fem medlemmer mod hidtil syv. Som nyt medlem valgtes Carsten Pedersen fra Flensborg. Fire medlemmer fortsatte, nemlig Heinrich Schultz, Johann Mikkelsen, Elisabeth Baecker og Preben Vognsen. Tre andre gik ud - Edith Siggaard-Madsen, som ønskede, at yngre kræfter kom til, Egon Fischer og Helmuth Christensen, der efter mere end 40 års aktivt arbejde i SSF trak sig tilbage. Som påskønnelse for sin indsats blev han hædret med SSF's guldnål og formanden gav ham følgende ord med på vejen - »vi er stolte og taknemmelige over den måde, som du gennem så mange år har repræsenteret det danske på. Jeg kunne trække mange sider frem, men en ting vil jeg gerne fremhæve, og det er din indsats ved utallige generalforsamlinger rundt om i landsdelen. Eller som et medlem engang sagde, »man kan tale med Helmuth Christensen, man skulle slet ikke tro, at han var doktor.«(FLA 28/10).

På en anden front i mindretalsarbejdet lykkedes det for landdagsmand Karl Otto Meyer med socialdemokratiske stemmer at få vedtaget en ny lov, som ligestiller de danske børnehaver i Sydslesvig med de offentlige og andre bør-

Som en særdeles velfortjent påskønnelse for mere end 40 års indsats i arbejdet blev Helmuth Christensen på landsmødet hædret med Sydslesvigsk Forenings guldnl, foreningens højeste udmærkelse. Fot. Flensburg Avis.

nehaver. Der var ikke i det oprindelige udkast lagt op til en ligestilling, men inden anden behandlingen lykkedes det at rette op på forholdet. Tidligere på ugen var det lykkedes Karl Otto Meyer at stoppe en beskæring af midlerne til dansk skolebyggeri. Der er ingen tvivl om, at en stædig personlig indsats fra Karl Otto Meyers side og den gunstige politiske situation i landdagen har fremmet de danske synspunkter.

Den 5. april 1992 skal der afholdes landdagsvalg. SSW er så småt ved at forberede sig. Specielt har Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU) startet en debat om, hvordan flere unge kan tiltrækkes ungdomsarbejdet, og hvordan man kan bidrage til SSW's valgkamp.

Partiet kan netop have god brug for nogle klare programpunkter om børne- og ungdomsarbejdet, og måske skulle man reservere de unge en fast plads i SSW's ledelse for at understrege betydningen af deres engagement og synspunkter.

Dansk Centralbibliotek

I november passede det danske biblioteksvæsen i Sydslesvig 100-årsdagen for sin grundlæggelse. Fødselsdagen blev markeret med en stor reception den 23. november og udgivelse af en jubilæumsbog af Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig - et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841- 1891-1921-1991.

Som årstallene i bogens titel antyder, rækker biblioteksvirket længere tilbage end de 100 år. I 1841 stiftedes det første danske »læsebibliotek« i Flensborg og ud over Nord- og Sydslesvig spredtes danske bogsamlinger. Det var et led i den nationale kamp. Et overordnet dansk bibliotek så dagens lys i november 1891 i den danske rigsdagsmand Gustav Johannsens villa og med hans datter Alexandra Johannsen blandt initiativtagerne. Efter Genforeningen erhvervede Grænseforeningen »Flensborghus« og her blev indrettet et bibliotek på niveau med de bedste danske centralbiblioteker. Udbygningen fortsatte efter 2. verdenskrig. I 1959 kunne man indvie et nyt bibliotek, og i 1987 fulgte en stor udvidelse, som gav biblioteket karakter af et bog-kulturhus.

Biblioteket har gennem tiden været formidler af litteratur og kultur og som kulturcenter spillet en særlig rolle som bindeled mellem mindretallets forskellige aktiviteter. Særligt børnene har været og er flittige lånere og brugere af huset. Så meget at næstformanden for bibliotekets bestyrelse, Johann Nissen, i sin velkomsttale blandt bibliotekets vigtigste fremtidige mål pegede på »at få flere

Aabenraa nye sygehus er ved at være klart til ibrugtagning. Det bliver en helt ny form for sygehusdrift, der her skal forsøges. Fot. Ernst Winckelmann/Jydske Vestkysten.

voksenudlånere. Deres antal burde overskride udlånstallene for børnene.« (FLA 25/11).

I et gårdrum mellem bygningerne står kunstneren Ib Braases »Atelier mellem grænser«, som er en gave fra Statens Kunstfond. Siden dens opstilling har den delt sindene. Biblioteksbestyrelsen har ligefrem krævet kunstværket fjernet. Senest har kunstværket fået en rosende omtale af kunstkritikeren Viggo Böhrnsen Jensen. Noget tyder på, at der skal tid og tilvænnning til, før dette værk accepteres.

Sundhedsvæsenet

»Indtil for få måneder siden en fejlinvestering på 340 millioner kroner. Idag et af de senere års mest spændende sygehus-eksperimenter«. Sådan konstaterer journalisterne Anne-Marie Svendsen og Lars From i Morgenavisen Jyllands-Posten den 28. dec. i en begejstret beskri-

velse af det nye sygehus i Aabenraa, som skal åbne den 1. april 1992. En god ide er det, at den læge, patienten møder ved ankomsten til sygehuset, følger denne gennem hele indlæggelsen. Patienten vil have sin egen læge og sygeplejerske. Det betyder færre ansatte læger og har fået en del læger til at rejse fra det gamle Aabenraa sygehus førend dets lukning, fordi de ikke automatisk ansættes på det nye sygehus. Alle lægestillinger er normeret til overlægeniveau. Der bliver brug for blot 21 overlæger til ca. 120 senge, men der oprettes kun to uddannelsesstillinger, hvilket har fået skeptikere til at kritisere Aabenraa Sygehus for ikke at leve op til sine uddannelsesforpligtelser. Antallet af overenskomster skæres ned, faggrænser opblødes, og servicefunktionen udliciteres til det multinationale selskab ISS. Det er tilsyneladende opskriften på en succes!

Hvad angår den nære betjening af

borgerne, besluttede et massivt flertal i Sønderjyllands Amtsråd at ændre vagtlægeordningen. Fem vagtlæger om natten skal betjene amtets borgere fra byerne Tofthund, Tønder, Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. Fra kommuner og organisationer er ordningen blevet mødt med kritik: afstandene er for store. Det lykkedes imidlertid i sidste øjeblik ved en fælles indsats fra borgmestrene Peter Holst i Rødding og H. P. Geil i Gram at få ændret det oprindelige forslag. Problemet gælder ca. 2000 borgere i det nordvestligste hjørne af amtet, som med den oprindelige ordning skulle betjenes af en læge i Tofthund. Med ændringen kan borgerne i Lintrup, Københoved og Skodborg nu frit vælge konsultationssted, hvis de har mindre end seks kilometers afstand til amtsgrænsen. Selvom der var et massivt flertal for ordningen i amtsrådet, er de fleste borgere bekymrede for, at ordningen viser sig at være utilstrækkelig.

Ligestilling

Så kom ligestillingen til Sønderjylland. I hvert tilfælde til de frivillige brandværn. Ligestillingssagen opstod, da en kvinde i Nordborg tidligere på året fik afvist en ansøgning om at blive optaget i det lokale brandværn. Med henvisning til ligestillingsloven blev sagen indbragt for Tilsynsrådet for Sønderjyllands Amt, som pålagde Nordborg kommunes seks brandværn enten at søge om dispensation eller ændre vedtægterne. Nogen dispensation er der ikke udsigt til ifølge borgmester Jens Møller Madsen, Nordborg, så i begyndelsen af 1992 vil vi forhåbentlig se, at kvinderne kommer på dagsordenen på generalforsamlingerne i de mange frivillige sønderjyske brandværn. Begejstringen for kvindelige brandslukkere er dog beskednen. Brandkaptajn i Moltrup Frivillige Brandværn, Ove Johansen, siger lige ud, »at brand-

værnene er noget, mændene skal have for sig selv. Det kan alt for nemt give diskussioner og spektakel, hvis kvinder kommer ind i arbejdet. Hvis et par kvinder sidder sammen med mænd til langt ud på natten efter brandvagt, kan man godt tænke sig, at konen derhjemme bliver ængstelig« (JV 22/10). Ikke et ord om kvindernes kvalifikationer, så det må vel komme an på en prøve!

En måske langt mere principiel ligestillingssag blev afgjort med en voldgiftskendelse den 23. oktober. Kendelsen slår fast, at Danfoss har overtrådt ligestillingsloven, fordi de mandlige funktionærer har en højere gennemsnitlig løn end kvinderne. Danfoss blev pålagt at betale 240 kvindelige HK'ere ligeløn med tilbagevirkende kraft fra februar 1987. I alt regner HK med, at Danfoss skal efterbetale mellem 5 og 20 millioner kroner. Det bemærkelsesværdige ved kendelsen, som kan have principiel betydning for andre kvinder på virksomheder med tilsvarende uigennemsigtlige lønsystemer, er, at arbejdsgiveren i de tilfælde har bevisbyrden.

Kvinderne har vundet et par sejre i Sønderjylland.

Ledigheden

På et andet væsentligt område har kvinderne en kedelig rekord. Kvindernes andel af de ledige i amtet udgør ca. 60 %, og eftersom kvindernes antal i arbejdsstyrken er lavere end mændenes, har de en betydelig højere relativ arbejdsløshed end mændene. Kvindernes andel er ganske vist for nedadgående, for i 1991 er det især mændene, det er gået ud over. Byggebranchen er hårdt ramt. Byggeriet i f. eks. Haderslev er stagneret i en sådan grad, at ledigheden hos byens murere, snedkere og tømrere er rekordhøj. Henvend hver femte medlem hos Snedker- og tømrerforbundet og Mureres Fagforening står for tiden uden job.

Byggeriet er ganske enkelt gået i stå. Selvom regeringen har gennemført lovgivning om fradrag for udgifter til vedligeholdelse af ejerboligen, betegner de to formænd - Gunner Blom og Kaj Werner - begge regeringens boligpakke som en narresut (JV 21/10).

Ser man på det sønderjyske landkort, rammer arbejdsløsheden skævt, ikke bare når der gælder kvinderne, men også når der gælder de enkelte kommuner. Hårdest ramt er Nørre Rangstrup, Lundtoft og Haderslev kommuner med over 12,5 % ledige. Bov, Tønder, Sundeved, Sydals og Augustenborg kommuner har derimod under 10 % ledige - omend stadig en for høj ledighed. For amtet som sådan er ledighedsprocenten i gennemsnit på 11,8 %. Med vedtagelsen af den seneste finanslov var politikernes budskab, at nu skulle der gøres noget ved den alt for høje arbejdsløshed. Det er bare svært at se, hvad der konkret sættes i værk. Markedskræfterne er åbenbart ikke stærke nok til at løse problemet, og med en rentestigning i december ser nytårsbudskabet desværre ikke særligt lyst ud for de alt for mange ledige.

Der er i amtet nogle af landets største og velkonsoliderede virksomheder, som kunne satse endnu mere på forskning og udvikling af ny produktioner, der bl. a. kunne give underleverandører endnu mere at lave, end de gør i forvejen. De kunne også i endnu højere grad udbygge job- og uddannelsesrotation, som kunne give ledige chance for beskæftigelse. I Børsens Nyhedsmagasin - Guldnummeret - rangerer Danfoss blandt 200 virksomheder i Danmark som den 18. største med en omsætning på et stykke over syv milliarder kroner og en beskæftigelse på ca. 14.000, fordelt på en række afdelinger i ind- og udland. Slagteriregion Syd i Gråsten, Brdr. Gram i Vojens og ECCO i Bredebro hører ligeledes til blandt de største virksomheder i Dan-

mark. Som statsministeren sagde i sin slutbemærkning i sin nytårstale: »Det er viljen til at ville, der avler evnen til at kunne«.

Kommunerne

Et af de vigtigste dagsordenpunkter i kommunerne i årets sidste kvartal har været budgettet for 1992. Budgetforhandlingerne har i flere kommuner været hårde, men de fleste steder er der skåret til benet, så der har ikke været meget at forhandle om. Aftalen mellem Kommunernes Landsforening og regeringen om, at skatterne ikke måtte stige i 1991 og 1992, holdt ikke stik for otte sønderjyske kommuner. En stor del af byrådene har stået over for valget enten at øge beskatningen eller at tære på kassebeholdningen for at dække budgetunderskud. Baggrunden er et svigtende indtægtsgrundlag i især landkommunerne, hvor hovedparten af landmændene har oplevet faldende priser på landbrugsprodukterne, og så den stigende arbejdsløshed.

Det er navnlig de små kommuner, der kan se frem til at få det svært, heriblandt en del sønderjyske. Ifølge en ny rapport, som blev offentliggjort i Rødding, og er blevet til på foranledning af kommunegruppen »Det skæve Danmark«, er 134 kommuner fanget i en økonomisk fælde. De må forvente, at skattetrykket vil vokse, og at det bliver sværere at præstere et serviceniveau overfor borgerne, som svarer til det niveau, der gælder i landets øvrige kommuner. Resultatet kan blive, at folk og virksomheder flytter til kommuner med bedre serviceniveau. Alligevel eller måske netop derfor er der en række projekter, som får stærk kommunal støtte. I Toftlund kommune og i den nordfrisiske kommune Bredsted arbejder man på at få etableret en såkaldt Brundtland-by. Den spændende ide udspringer af Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling - »Vor

Den sønderjyske æres-rummelpot blev i november overrakt af journalist Bjarke Larsen til tidligere chefredaktør ved Jydske Tidende og Jydske Vestkysten, Erik Randel. Æres-rummelpotten gives hvert år til en person, der har gjort Sønderjylland kendt eller gjort landsdelen sjovere at bo i. Fot. Martina Petersen/Flensborg Avis.

fælles fremtid« fra 1987. Det anbefales bl. a. i rapporten, at energiforbruget i de industrialiserede lande bør halveres inden år 2030, hvis vi fortsat skal kunne opretholde en anstændig tilværelse og herunder tage hensyn til de fattige nationer i verdenen. Begge byer skal halvere energiforbruget, og der skal etableres et forskningscenter, hotel, energirigtige boliger, virksomheder, kursuscenter, - sådan at begge byer kan fremstå som model-byer for det øvrige Europa. Prisen for Toftlund-projektet er 65 millioner kroner, hvilket tillige er akilleshælen. Amtet vil ikke binde sig økonomisk til projektet ifølge amtsborgmester Kresten Philipsen, og forhåbningerne retter sig derfor mod tilskud fra EF's regional-

fonde. I Rødding kommune er der forhåbninger om, at Jels kan udvikle sig til et turisteldorado. Orion-fonden vil opføre et planetarium til 12 millioner kroner, og der regnes med et årligt besøgstal på 40.000, hvilket uden tvivl vil gavne det nyopførte vandrehjem og egnens hoteller. Kommunen stiller en garanti på fire millioner kroner, andre fire millioner kroner hentes også her over EF-fonde.

I Bov presser politikerne på for at få Bov Storcenter A/S til at gå i gang med at bygge på den store attraktive erhvervsgrund nord for kommunen. Tålmodigheden med investorerne synes væk, og byrådet har givet borgmester Preben Johannsen mandat til at forhandle med

nye storcenterinteresser. Og det haster for Bov kommune, for i Flensborg regner man med at være klar til at træffe endelig afgørelse i februar 1992 om det største byggeprojekt i byen efter krigen - et butiksareal på 40.000 kvadratmeter.

Der er ikke plads til to store teater- og koncerthuse. Både Aabenraa og Løgumkloster har fremlagt planer. Begge bejler om at blive landsdelens kulturby. Prisen i Aabenraa er 71 millioner kroner, i Løgumkloster 63 millioner kroner, men amtskassen er foreløbig lukket. Det er imidlertid på tide, at man tænker på at vidreudvikle landsdelens musik- og teaterliv ved at etablere ordentlige faciliteter præcis som andre amter og større byer i Jylland.

Grænsesamarbejde

Gennem de seneste år er samarbejdet mellem Slesvig-Holsten og Sønderjyllands amt blevet styrket. Regionstanken kommer nærmere og nærmere, efterhånden som EF-samarbejdet udbygges - og typisk forlader flere og flere projekter sig på støtte fra EF's pengetanke. En julegave kalder avisen Nordsleschwiger de 40 millioner kroner, som det lykkedes Kresten Philipsen og Franz Froschmaier at hente hjem efter en Bruxelles-tur tidligere på året. Midlerne skal bl. a. bruges til energiprojektet i Toftlund og Bredsted. Det øgede samarbejde på tværs af grænsen rejser spørgsmålet, om den nationale kamp ikke er ved at ebbe ud og afløses af et pragmatisk og fornuftigt samarbejde på tværs af grænsen! Noget tyder på det. »Det tysk/danske grænseland skal opfattes som en helhed af turisterne« mener således Dürken Lüneburg, leder af turistkontoret i Nibøl, og Ulla Füchsel, som er turistchef i Tønder. Grænselandet skal ikke blot være et gennemkørselsområde, men skal i et dansk-tysk turistsamarbejde gøres attraktivt. I en leder i Flensborg Avis fra den 8. okto-

ber støttes tanken, idet »det kan hjælpe til at få aflivet fordomme om, at to nationaliteter i en grænseegn nødvendigvis skal enten modarbejde hinanden - eller i bedste fald konkurrere med hinanden.«

Det bliver interessant at se, hvad der kommer ud af samarbejdet. Første etape er at lave et fælles data-system, hvor hvert enkelt turistdistrikt i Sydslesvig og i Sønderjylland får en EDB-skærm. Systemet ventes færdigt i 1993, så turistkontorerne vil kunne rådgive turisterne om begivenheder og attraktioner i hele grænseområdet. Næste fase er et fælles bookingsystem, og tredje fase bliver fælles markedsføring. Også dette projekt finansieres af EF-midler.

Ifølge amtsturistchef Bente Færgemand vil den fremtidige turist efterspørge action. »Det kunne f. eks være noget i retning af overlevelseskurser, hvor turisterne kommer til at opleve en masse spænding. Måske ved at springe ud fra et eller andet højt...«. Det kunne jo også være, at den særprægede og afvekslende natur fra vest til øst kunne tiltrække turister. Sønderjyllands amt bruger et par millioner kroner på natur- og fritidsliv. Hærvejen, gendarmstien og den store sikringslinje Sicherungsstellung Nord, som tyskerne anlagde tværs over Sønderjylland som værn mod invasion nordfra, er blandt de projekter, amtet bruger penge på. At tage sin cykel eller bruge sine gå-ben i den skønne natur er også en udmærket form for »action«

Personalia

Efter mange gisninger inden for historiker-lauget, valgte kulturminister Grethe Rostbøll lederen af Grænseregionsforskningsinstituttet i Aabenraa, Johan Peter Noack, til Vagn Dybdahls efterfølger som rigsarkivar. Det blev atter en historiker og ikke en tilfældig bureaukrat med juraen som baggrund, der skal bestride det uden tvivl vanskelige job.

Hærvejen er en af de store vandreruter, som skal gøres i stand. Næste år vil Sønderjyllands Amt efter planen råde over næsten 100 kilometer vandrestier. - I forgrunden del af Immervad bro med Hærvejen, der snor sig forbi Immervad kro. Fot. Holger Clausen, Aabenraa, i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

En af de første opgaver for Johan Peter Noack bliver at tage stilling til, hvor liberal adgangen til arkivalierne fra dette århundrede skal være. Noack har uden tvivl selv oplevet begrænsningerne i arkivadgangen i sit arbejde med det danske mindretal i Sydslesvig, som han blev dr. phil. på i 1989. Held og lykke med opgaven.

Meget held havde den 20-årige Sonny Willy Jensen ikke, da han i slutningen af november på vej hjem fra borgerkrigen i Jugoslavien blev anholdt ved den tysk-østrigske grænse. Han var bevæbnet til tænderne efter at have deltaget som lejesoldat på kroatisk side i borgerkrigen. I den danske presse blev han udnævnt til det danske svar på den amerikanske udgave af Rambo.

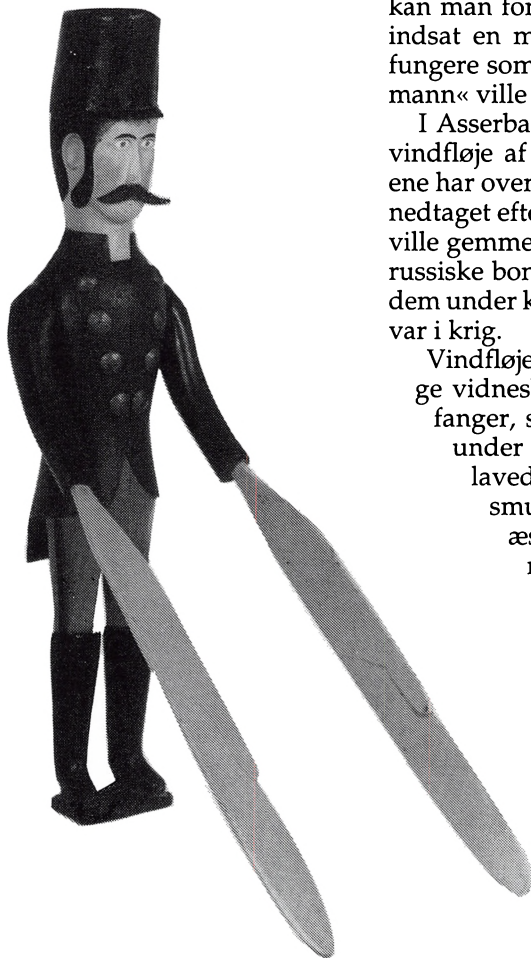
Bonden, politikeren og formanden gennem 15 år fra 1960-75 for det tyske mindretal, Harro Maquardsen, Løgumkloster, døde i slutningen af oktober. Hans politiske virke tog udgangspunkt i hjemegnen. Han var medlem af Tønder Amtsråd og ved kommunesammenlægningen fra 1970-78 af Sønderjyllands Amtsråd. Fra 1960-75 var han hovedkraften inden for det tyske mindretals hovedorganisation »Bund Deutscher Nord-schleswiger«. Han gik ind for den udsondende linie, der idag præger nationalitetsspørgsmålet på begge sider af grænsen.

Forkortelser:
 Flensborg Avis FIA
 JyskeVestkysten JV

Det sker – på nordslesvigske museer

En russisk vejrmand

Museet på Sønderborg slot har netop fået skænket en smuk, udskåret bemalet træfigur, der har sin helt særlige historie. Figuren forestiller en uniformklædt mand med lange, bevægelige arme. Den har været opsat som vindfløj på en gård i Asserballe under Første Verdenskrig.

En russisk krigsfange, Simon Bergolikow, har fremstillet vindfløjen som en gave til familien på gården, hvor han var anbragt. Simon kaldte figuren, »Schützmänn«, og måske har den været tillagt en magisk funktion. Den kan også have givet en konkret beskyttelse. Da figuren har en lille hulning gennem kroppen, kan man forestille sig, at der har været indsat en metaltråd, så figuren kunne fungere som lynafleder. Ordet »Schützmänn« ville da være helt forståelig.

I Asserballe har der været mindst to vindfløje af denne type, men kun den ene har overlevet vind og vejr. Den blev nedtaget efter få år, fordi familien gerne ville gemme et minde om den prægtige russiske bonde, som havde arbejdet for dem under krigen, mens gårdejeren selv var i krig.

Vindfløjen fra Asserballe er et af mange vidnesbyrd om de russiske krigsfanger, som arbejdede i landsdelen under Første Verdenskrig. Mange lavede gaver til deres værtsfolk, smukke kors af cigarkassetræ, æsker i glasmosaik og velskårne fugle. Museet på Sønderborg Slot modtager gerne flere eksempler på krigsfange-husflid.

Inge Adriansen

-
6. feb.-1. marts: **Museet på Sønderborg Slot**
Malerier og grafik af Willi Birckner. Retrospektiv udstilling i anledning af hans 50 års fødselsdag.
I samarbejde med Sønderborg Kunstforening.
10. feb.-16. feb.: Postudstilling »Direct Mail«.
18. jan.-9. feb.: **Haderslev Museum**
Haderslev kunstnere.
Malerier og akvareller af Knud Due, Iørn Bjerre, Lillian Martinnussen, Bent Hansen, Marie Torp og Ole Bjørn Petersen.
Arr. af Haderslev Kunstforening.
19. feb. kl. 19.30: *Skidt og møg i Haderslev*
Lektor Henrik Fangel, Aabenraa, holder foredrag om problemer med at komme af med byens affald i gamle dage. En beskidt affære! - men også en spændende historie, som sætter vore dages miljødebat i relief.
Arr. af Arkiv- og Museumsforeningen og Folkeuniversitetet.
22. feb.-22. marts: *Skær af vikingetiden*
Udstilling med træskærerarbejder af Karl-Heinz Gloy med motiver fra vikingetidens ornamentik arrangeret af »udstillingsværkstedet«.
- Til 16. feb.: **Aabenraa Museum**
Kunstudstilling med værker af Wilhelm Freddie.
Arr. af Aabenraa Kunst- og Musikforening.
29. feb.-22. marts: Aabenraa Fotoklubs årlige udstilling.
- 7.-13. marts: Temadage med uld og hør på Jacob Michelsens gård.
- Til 23. feb.: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Separatudstilling med Doris Bloom, malerier og tegninger.
7. marts-19. apr.: Choros - malerier af Michael Kvium.
7. marts-19. apr.: Udstilling af nye skulpturer af Bendt Ulrich Sørensen.
27. feb. kl. 19.30: **Tønder Museum**
Restaurering - et spørgsmål om viden og håndslag.
Foredrag ved John Kronborg Christensen.
25. feb. kl. 19.30: **Midtsønderjyllands Museum**
Generalforsamling i museumsforeningen.
-

Fra Ejdersted

Blick über Eiderstedt. III. Beiträge zur Geschichte, Kultur und Natur einer Landschaft. Udgivet af Heimatbund Landschaft Eiderstedt. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft 1991. 232 sider. Pris: DM 29,80.

I 1965 og 1969 udkom to bind »Blick über Eiderstedt«, og nu følger det tredje. Samtidig er de to første blevet genoptrykt. Det nye bind er redigeret af Claus Heitmann, Sön-nich Volquardsen og Albert Pahl.

Bindet indeholder seks artikler om historiske, ni om kulturhistoriske og ti om naturhistoriske emner. Mange af de behandlede spørgsmål er naturligvis først og fremmest af lokal betydning, men en del af dem indeholder oplysninger og synspunkter, som også har interesse i videre forstand. Således fremsætter Dirk Meier i en afhandling om den nyere arkæologiske forskning vedrørende Eidersteds beboelse og inddigning en interessant teori om datering af de tidligere diger ud fra kronehøjden, idet han går ud fra den beregnede gennemsnitlige højvandsstand. Herudfra skulle kronehøjden fra o. 1100 til o. 1700 være steget fra 1.60 meter til 4.80 meter over normal nul, idet især de to store stormflodskatastrofer i 1362 og 1634 skal have haft betydning for forhøjelsen af digekronen.

Der er desuden artikler om jordfaste for-tidsminder, kampe mellem Ejderstedboerne og ditmarskerne, om provstevalg og kvæg-eksport fra Tønning til England. Sön-nich Volquardsen og Ludwig Fischer skriver om landsby- og gårdhistorie og Stefan Krüger og Annelen Sachau om landarbejdernes og fat-tiglemmernes liv.

I den kulturhistoriske del kan man læse om den spændende dame Anna Ovena Hoyers, den rige bondes datter, der blev frue på herregården Hoyersworth og Tønning slot, og som gjorde sig bemærket som digter og religiøs sekterisk forfatter. Hun blev udvist af landet og slog sig ned i Sverige.

Der er artikler om kunstneren Jacob Al-berts (Halligernes Maler), om Ejderstedspro-get og om fotografen Ernst Payns, som især er kendt for sine stemningsfulde landskabs-fotografier fra marskegnene.

Og endelig kan man læse om de erfarin-ger, man har gjort med de store fredninger (Nationalpark Vadehavet), om fugle- og dy-reliv, landskabspleje og nye klitdannelser ved St. Peter-Ording.

Bogens emnekreds er således meget bred. De artikler, jeg har læst, er velskrevne og informative, og bogen fremtræder i et tilta-lende udstyr, rigt illustreret med tegninger og fotografier og smukt indbundet.

H. E. Sørensen

Vinterhistorier fra Slesvig-Holsten

Gundula Hubreck-Messow: Weihnachtsmärchen aus Schleswig-Holstein. 110 s. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft 1991. 110 s. Pris: DM 10,80.

Husum Druck- und Verlagsgesellschaft ud-giver en bogserie under navnet Regionalia. Her er mange folkløriske genrer: Anekdo-ter, sagn og eventyr, ordsprog og mundheld, barnelege, rim og remser og erindringer. Bogen med julehistorier er et godt eksempel på denne udgivelsesrække, der er med til at styr-ke den regionale identitet i Slesvig-Holsten ved at vise fællestræk indenfor den folkelige tradition. Hubreck-Messow har opbygget bogen kronologisk. Den rækker fra Martinus, dvs. 11. november, til Kyndelmisse 2. februar. Stoffet er udelukkende hentet fra trykte tyske kilder. Den omfattende samling af utrykte sagn fra Sydslesvig, som findes i Dansk Folkemindesamling i København, er således ikke udnyttet. Mange af sagnene vid-ner om en folketro, som overlevede til om-kring år 1900 trods alle kirkens forsøg på udryddelse. Uddybende kommentarer og forsøg på tolkning af sagnstoffet ville gøre

bøger af denne art langt mere interessant for den nutidige læser.

ia

Sagn og historier fra Nordslesvig

Sagen und Geschichten aus Nordschleswig, udg. af Hanns Christian Jessen og Nis-Edwin List-Petersen. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft 1991. 192 s. Pris: DM 19,80.

Her er et fyldigt udvalg af sagn fra Nordslesvig, der er fra trykte kilder, danske såvel som tyske. De to udgivere har anstrengt sig for at give geografisk spredning over hele landsdelen, og de fleste sagntyper er pænt repræsenterede. Det er en stor mangel, at det ikke angives, hvorfra de enkelte sagn er hentet. En samlet litteraturliste er helt utilstrækkelig. Der er til gengæld lavet stedregister og tegnet kort over de områder, hvortil der er knyttet sagn. Dette er udmærket, men man sidder som læser med en lidt tom fornemmelse, fordi der ikke er gjort noget forsøg på at lave en indledning, der sætter sagnene i en bredere kulturhistorisk sammenhæng. Hvorfor har folk overhovedet fortalt disse nærekelige historier? Er det rigtigt som List-Petersen fastslår i forordet, at den folkelige fortællekunst helt er forsvundet? Efter min mening er dette ikke sandt. Den har blot antaget en anden karakter. F. eks. kan vandrehistorier med fuld ret karakteriseres som vor tids folkesagn.

De fleste af sagnene, som gengives i denne bog, er indsamlet i perioder med nationalpolitisk uro. I en del sagn møder vi derfor modsætningen dansk/tysk, mens andre sagn afspejler social undertrykkelse. Disse to vigtige aspekter forsvinder helt. Sagnene har ikke blot afspejlet vore forældres overtro, som det siges i forordet, men har også været udtryk for et forsøg på tolkning af tilværelsen. Sagn skal tages alvorligt og ikke blot fremlægges som kuriositeter.

ia

Indbyggerne i Tinglev sogn 1845

Igennem en årrække har Jens H. Nielsen i »E Armhus« i Mjolden, ved Skærbæk arbejdet intensivt med vestslesvigske folketællinger, og for nylig er turen kommet til Tinglev sogn

pr. 1. februar 1845. Som det vil være de fleste arkivgæster bekendt, nævner folketællingen fra dette år personernes fødested, således at det ud fra disse oplysninger er muligt at følge slægterne forud. Desuden har Jens H. Nielsen benyttet sig af supplerende oplysninger i kirkebøger, præstearkiver, retsbetjentarkiver, skyld- og panteprotokoller, skifter, grundbøger, andre arkivalier samt personalhistoriske bøger, således at det i mange tilfælde er lykkedes forfatteren at føre rækken af ejere af huse og gårde helt op til 1950'erne. Bogen, der er i A4 format og på 233 sider, giver faktisk mere end titlen lover. For det praktiske arbejde har Gurli T. Nielsen stået. Prisen er 230 kr.

Jens K. Lampe

Almanakken

Sprogforeningens Almanak 1992. 99. årg. Red. af Ingolf Haase. Udgivet af Sprogforeningen. 208 s. ill. Ekspedition: Dy-Po Tryk, Sønderborg. Pris: 55 kr.

100-års jubilæet nærmer sig stærkt for den gamle hæderkronede almanak, der igen er på gaden med sin gode blanding af lokalhistoriske artikler, fortællinger, digte, praktiske oplysninger og ikke mindst mindeord over afdøde hædermænd og -kvinder. Kun lidt kan nævnes her.

Poul Andersen skriver om A. D. Jørgensens far, farver Marcus Adolf Jürgensen, der var den ledende danske personlighed i Gråsten ved midten af 1800-årene. Ingolf Haase fortæller om friseren Nann Mungaard (1849-1935), der måtte betale en høj pris for sit nationale tilhørsforhold. Om H. E. Sørensen, der i 1991 fik Sprogforeningens litteraturpris, fortæller K. Eggert Hansen, mens H. E. selv bringer en novelle, hvis handling udspiller sig i tysk Sydøstafrika under 1. verdenskrig.

De øvrige, der bidrager med fortællinger, er Ib Andersen, Varnæs, Peter Petersen, Ny Skovbøl, og afdøde Werner Christiansen, Tønder, mens der er digte af Eske K. Mathiesen og - på dialekt - af Sigfred Andresen, Bredsted, og Marie Jessen, Padborg. Det er godt, at almanakken viser, at så mange forskellige genrer mestres af folk i Sønderjylland.

hf

Tønder - idyl og brydninger mellem de slesvigske krige

Tønder var i perioden mellem de slesvigske krige en lille by på kun 3000 indbyggere. Den lå endnu indenfor sine alleer, sådan som det ses på forsidebilledet, og kun mod vest overskred byen sin middelalderlige grænse med en forlængelse af Vestergade.

Byen lå afsides med dårlige tilkørselsveje og ingen jernbane. Denne afsondrede, torneroseagtige idyl, der syntes at hvile over Tønder, smittede tilsyneladende også af på de nationale forhold. I Tønder var der ikke tale om nationale modsætninger før langt hen i 1800-tallet. Noget synligt dansk eller tysk røre kunne ikke spores i det daglige. Byens borgere og embedsmænd var kongens tro og loyale undersåtter.

Men da købstæderne i 1840 indsendte petitioner (ansøgninger) til kongen om at ophæve forordningen om dansk rets- og øvrighedssprog i Nordslesvig, havde 118 Tønder-borgere skrevet under, og da oprøret i 1848 brød ud, udmærkede Tønder sig, ifølge en samtidig tysk kilde, som »den mest lysende stjerne på den Slesvig-Holstenske himmel.«

Efter krigen var forholdene vanskelige, og det blev ikke gjort nemmere af, at sindelag og sprog aldeles ikke faldt sammen. En opgørelse fra 1851 fortæller, at Tønder havde 670 familier. Heraf var 569 dansktalende, 94 tysktalende, mens syv havde blandet familiesprog. Der var dog ikke tvivl om Tønder-borgernes nationale indstilling. Byens bedre borgerskab var slesvig-holstensk, antagelig fordi Tønder i høj grad havde sine økonomiske forbindelser mod syd.

Hvordan holdningen var hos byens arbejdere og småkårsfolk, interesserede ingen sig for dengang. Begivenhederne under krigen 1848-50 og i 1864 viser dog, at

også her havde slesvig-holstenismen sit faste tag.

Efter 1850 faldt Tønder hurtigt tilbage til den nærmest apatiske politiske tilstand, byen befandt sig i før krigen. Det er blevet hævdet, at der ikke fandt nationale rivninger sted i hverdagen af den simple grund, at tyskerne ikke mødte nogen modstand. Dette er nok ikke hele sandheden.

Der herskede hurtigt en opgivende stemning blandt det tyske borgerskab under de nye forhold.

De nye embedsmænd, der kom til byen, udgjorde en nærmest lukket kreds på samme måde som byens tyske borgerskab. Men forholdet mellem de danske embedsmænd og det tyske borgerskab var i det daglige præget af gensidig hensyn og respekt. Et indtryk heraf får vi i en indberetning fra januar 1864. Her skrev byens danske borgmester, Johannes H. Holm, om den slesvig-holstenske fører J. C. Todsen: »Da herværende købmand Todsen nylig var vendt tilbage fra en rejse til Kiel og Hamborg, og det rygte opstod, at han skulle have overbragt prætendenten (hertug Friedrich der Achte) en adresse eller afleveret penge til ham, lod jeg ham kalde for protokollen, men han forsikrede som en mand af ære og under eds tilbud, at han ikke havde set prinsen og ikke haft det mindste samkvem med ham, og efter mit kendskab til Todsens personlighed tvivler jeg ikke om, at han har talt sandhed.«

Sådan kunne to nationalpolitiske modstandere stå overfor hinanden, da krigen truede, men blot en måned senere var forholdene totalt ændrede. De fleste danske embedsmænd var afsat, og andre var rejst frivilligt i kølvandet på de sidste danske tropper.

Ingolf Haase